

Vakdossier 2007
Management & Organisatie

Vakdossier 2007

Management & Organisatie

E.Welp

Enschede, december 2007

slo

nationaal
expertisecentrum
voor leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2007 Stichting leerplanontwikkeling (SLO),
Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs: E.Welp

Eindredactie: H. Bonset

Besteladres

SLO, Stichting Leerplanontwikkeling
Secretariaat Tweede Fase
Postbus 2041, 7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4840 840
Internet: www.slo.nl

AN: 3.4144.0004

Inhoud

Voorwoord	5
1. Introductie	7
1.1 Inleiding	7
1.2 De belangrijkste veranderingen voor M&O in de tweede fase	8
2. Organisatorische consequenties: een eerste overzicht	11
2.1 Conclusies	16
3. Vakinhoudelijke consequenties	17
3.1 Het onderscheid tussen het schoolexamen en het centraal examen	17
3.2 Ondernemerschap en M&O	20
3.3 Vakinhoudelijke ontwikkelingen	23
Bijlagen	29
Bijlage 1: Respons landelijke enquête	31
Bijlage 2: De procedure en geraadpleegde personen	47
Bijlage 3: Diepte-interview met 11 docenten naar de plaats van het vak M&O in de Tweede Fase	49

Voorwoord

Van 2000 tot en met 2003 bracht SLO voor alle vakken in de tweede fase jaarlijks een vakdossier uit, in het kader van het project *Herziening examenprogramma's havo/vwo*. In elk vakdossier werd de actuele stand van zaken gedocumenteerd in het bewuste vak, aan de hand van literatuurstudie, interviews en panels. Bevraagd werden docenten, leerlingen, didactici, auteurs van methodes, toetsten examenmakers en andere belanghebbenden. De op deze wijze vergaarde informatie moest bijdragen aan een verantwoorde herziening van het examenprogramma van het bewuste vak. Inmiddels is de herziening van de examenprogramma's voltooid ; deze zullen van kracht worden in 2007 als ook de andere veranderingen in de tweede fase ingaan,

De behoefte aan vakdossiers blijft niettemin aanwezig, omdat de uitkomsten ervan bruikbaar zijn voor eventuele tussentijdse bijstellingen van examenprogramma's, voor eventuele beleidsmaatregelen van de zijde van OCW, en voor verbeteracties als nieuw onderzoek, scholingsaanbod of ontwikkelwerk.

Daarom gaat SLO, in opdracht van OCW, door met het uitbrengen van vakdossiers, zij het op een andere wijze. Er komt jaarlijks een beperkt aantal vakdossiers uit met specifieke vraagstellingen, opgesteld in overleg met de opdrachtgever OCW en het Tweede Fase Adviespunt.

In 2005 zijn vakdossiers gemaakt voor de vakken LO 2, CKV 2,3, Wiskunde en Biologie/Natuurkunde/Scheikunde. In 2006 zijn vakdossiers gemaakt voor de vakken Nederlands, Moderne vreemde talen en Klassieke talen, en in 2007 voor de vakken Informatica, Algemene Natuurwetenschappen, Management en Organisatie en Wiskunde.

Voor u ligt het vakdossier Management en Organisatie. Het schetst de huidige situatie van het vak in de tweede fase, zoals gerapporteerd door docenten, en doet aanbevelingen voor de toekomst van het vak. Ik dank de auteur Eric Welp voor zijn werk aan dit vakdossier. Voor vragen over het dossier kunt u terecht bij e.welp@slo.nl.

Helge Bonset,
projectleider Vakdossiers Tweede Fase.

1. Introductie

1.1 Inleiding

Dit schooljaar (2007/2008) is de herzieningsoperatie van de tweede fase doorgevoerd. Deze operatie is bedoeld om¹:

- de tweede fase beter te organiseren;
- meer mogelijkheden te bieden voor eigen keuzes;
- te komen tot een minder versnipperd en een minder 'overladen' pakket voor leerlingen;
- meer ruimte te bieden voor vaardigheden én kennis, voor verbreding én verdieping.

Voor het vak M&O heeft dit gevolgen gehad.

Zo komt M&O in de huidige structuur terug als profielkeuzevak in het profiel Economie en Maatschappij. Dit is een prominentere positie ten opzichte van de oude situatie waar het vak alleen in het vrije deel zat.

Het aantal uren voor M&O is eveneens toegenomen. In het vwo is het vak van 360 studielasturen gegaan naar 440 studielasturen, in het havo van 280 studielasturen naar 320 studielasturen. Een aanmerkelijke verbetering waardoor ruimte is ontstaan voor nieuwe onderdelen (of het opheffen van de tijdelijke uitsluitingen).

Scholen hebben daarnaast meer organisatorische keuzevrijheid gekregen en kunnen, binnen duidelijk geformuleerde kaders, zelf bepalen welke vakken wel en welke vakken niet worden aangeboden. Scholen kunnen het vak M&O "verplichten" voor bijvoorbeeld E&M leerlingen of "verbieden" voor leerlingen uit de profielen N&T en N&G. Tenslotte hebben docenten in de schoolexamenstof ruimte om eigen keuzes te maken en onderwerpen toe te voegen.

Dit vakdossier verschaft inzicht in de (vakinhoudelijke) keuzes die scholen en docenten hebben gemaakt ten aanzien van het vak M&O in de tweede fase. Tevens worden de vakinhoud en de naamgeving van het vak, in navolging van de vakdossiers uit 2001 en 2002, kritisch tegen het licht gehouden.

De inzichten die in dit vakdossier worden gepresenteerd, zijn verkregen middels een digitale enquête (web-based) die is afgenomen onder 140 scholen en middels (schriftelijke) interviews met docenten, uitgevers en medewerkers uit het hoger onderwijs. In dit vakdossier wordt tevens verwezen naar eerdere vakdossiers uit 2001 en 2002, temeer daar er sinds lange tijd stemmen opgaan om de koers van het vak (naamgeving en vakinhoud) te wijzigen. In het laatste hoofdstuk van dit vakdossier wordt hier nader op ingegaan.

Het vakdossier is als volgt ingedeeld. In het vervolg van dit hoofdstuk worden kort de belangrijkste veranderingen geschetst ten aanzien van de oude situatie. Vervolgens wordt in hoofdstuk twee een beeld geschetst van de organisatorische keuzes die scholen hebben gemaakt. In hoofdstuk drie komen de vakinhoudelijke aspecten aan bod.

¹ <http://www.minocw.nl/tweedefase/497/Doel-tweede-fase.html>

1.2 De belangrijkste veranderingen voor M&O in de tweede fase

Ten aanzien van de "oude" situatie zijn, zoals eerder vermeld, de veranderingen voor het vak M&O als volgt zichtbaar geworden:

- de toegenomen hoeveelheid studielasturen en vakinhoudelijke consequenties daarvan
- de wijziging van de status van het vak als *profielkeuzevak*
- de aandacht voor keuzevrijheid van docenten in het schoolexamen

In de volgende subparagrafen lichten we deze punten kort toe.

1.2.1 De vakinhoudelijke consequenties

Door de toegenomen hoeveelheid studielasturen zijn er onderwerpen teruggeplaatst in de stof voor het centraal examen die eerder tot de tijdelijke uitsluitingen behoorden. De onderwerpen die weer zijn toegevoegd hebben voornamelijk betrekking op de besluitvorming binnen niet-commerciële organisaties zoals de vereniging en de stichting.

Tevens zijn een aantal mogelijke onderwerpen aan de schoolexamenstof toegevoegd zoals:

- de ontwikkeling van de organisatietheorie van de klassieke school
- human-relationsbenadering en het revisionisme
- systeembenadering tot contingentiebenadering.
- de theorieën over leiderschap van McGregor en van Blake & Mouton
- de kenmerken van de soorten leiderschap: autoritaire leider, democratische leider, consultatieve leider, participerende leider en situationele leider
- de managementmethoden zoals integraal management, management by direction, management by objectives, management by exception, management bij walking around en management bij delegation
- motivatietheorieën.

Bovenstaande onderwerpen komen tegemoet aan een veelgehoorde klacht onder leerlingen en docenten dat de naam van het vak, Management en Organisatie, de lading niet geheel dekt. In hoofdstuk drie komen we hier nog uitgebreid op terug.

Een globale blik op de methodes laat overigens ook zien dat deze nieuwe onderwerpen zijn opgenomen in het lesmateriaal. Bij de totstandkoming van dit materiaal is o.a. de SLO handreiking voor het schoolexamen bruikbaar gebleken.

1.2.2 M&O als profielkeuzevak

Het profiel Economie en Maatschappij wordt gekenmerkt door drie verplichte vakken (voor zowel voor havo als vwo), economie, wiskunde A (of B) en geschiedenis, en een viertal keuzevakken: M&O, een extra vreemde taal, aardrijkskunde of maatschappijwetenschappen. In termen van het Tweede Fase Adviespunt:

"De gewijzigde Wet op het Voortgezet Onderwijs² regelt een nieuwe structuur van het profieldeel. Naast enkele verplichte profielvakken zijn er profielkeuzevakken. Alle verplichte profielvakken moeten door de school worden aangeboden. Bij de groep profielkeuzevakken geldt het volgende principe: eerst bepaalt de school welke profielkeuzevakken worden aangeboden; vervolgens bepaalt de school welke profielkeuzevakken voor de leerling verplicht zijn, welke door de leerling gekozen kunnen worden, eventueel in verplichte dan wel verboden combinaties (ook met niet-profielkeuzevakken); tenslotte kan de leerling kiezen uit het door de school geboden aanbod.

En verder:

- De school moet minstens één vak aanbieden uit de volgende reeks: management en organisatie, aardrijkskunde, maatschappijwetenschappen, moderne vreemde taal.
- De school bepaalt het aanbod van de vakken in het profielkeuzedeel. De school mag er voor kiezen één of meer profielkeuzevakken niet of uitsluitend in het vrije deel aan te bieden. De school dient minimaal één profielkeuzevak aan te bieden.
- De school mag leerlingen verplichten een bepaald profielkeuzevak te volgen (één vak aanbieden).

De bovenstaande beleidsvrijheid heeft in eerste instantie voor nogal wat onrust gezorgd in de verschillende geledingen, want hoe moeten scholen deze ruimte invullen en welke consequenties heeft dit voor de verschillende vakken? De volgende paragraaf gaat hier nader op in en zal zich in het bijzonder richten op de gevolgen voor M&O.

1.2.3 Keuzevrijheid in de schoolexamenstof

De domeinen voor M&O luiden als volgt:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Interne organisatie en personeelsbeleid
Domein C	Financiering van activiteiten
Domein D	Marketingbeleid
Domein E	Financieel beleid
Domein F	Informatievoorziening met behulp van ICT
Domein G	Externe financiële verslaggeving.

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen C, E en G, in combinatie met domein A.

In het schoolexamen (domein B, D en F, in combinatie met domein A) *moeten* in elk geval die domeinen worden getoetst die geen onderdeel uitmaken van de centrale examenstof. Men *mag* domeinen toetsen die onderdeel uitmaken van de centrale examenstof (zie daarvoor de Cevo-syllabus) en eigen onderdelen toevoegen die per kandidaat *kunnen* verschillen. Zo kan het dus voorkomen dat in een klas door verschillende leerlingen, of groepen van leerlingen, aan verschillende onderwerpen

² Bron: Op weg naar 2007. Beslispunten voor de herinrichting van de tweede fase per 1 augustus 2007, Tweede Fase Adviespunt, maart 2006

wordt gewerkt en deze leerlingen verschillend worden getoetst. Deze toets kan mondeling zijn, schriftelijk of welke vorm dan ook, al naar gelang de keuze die een docent/vaksectie maakt. In de stof voor het schoolexamen kan aldus maatwerk worden geboden aan leerlingen. In paragraaf 1.2.1 worden een aantal onderwerpen genoemd die docenten naar eigen inzicht kunnen vormgeven, onderwijzen en toetsen. De praktijk laat echter zien dat de docenten zich grotendeels beroepen op het materiaal van de uitgevers en dat de eigen inzichten zich grotendeels hebben beperkt tot "didactische aanpak".

2. Organisatorische consequenties: een eerste overzicht

In het voorgaande hoofdstuk is een beeld geschetst van de mogelijkheden die scholen hebben om de structuur in de tweede fase naar meer eigen inzicht vorm te geven. Om de keuzes van scholen en docenten te achterhalen zijn alle docenten M&O in Nederland aangeschreven om een digitale (web-based) enquête in te vullen (zie bijlage 1 voor alle vragen en antwoorden). Deze vragenlijst is uiteindelijk door 140 docenten van even zoveel scholen ingevuld en heeft ons inziens een duidelijk beeld opgeleverd ten aanzien van de gemaakte keuzes. Daar waar behoefte was aan extra informatie zijn nog eens vijftientig docenten benaderd, waarvan uiteindelijk elf docenten hebben meegewerkt aan een zogenaamd diepte-interview. Tevens hebben we alle docenten die de enquête hebben ingevuld, nogmaals benaderd om helder te krijgen of alle scholen wel zijn uitgegaan van de "nieuwe" hoeveelheid studielasturen voor het vak (440 studielasturen in het vwo en voor havo 320 studielasturen). Van deze groep heeft bijna 25% gereageerd. In bijlage twee is de gehanteerde procedure, inclusief respons, verder beschreven.

Uit ons onderzoek is duidelijk geworden dat de gevolgen voor het vak M&O alleszins meevallen. De overgrote meerderheid van de leerlingen die het profiel E&M hebben gekozen, kunnen het vak M&O gewoon kiezen. Dit blijkt uit de volgende twee vragen:

1) <i>Werd het vak M&O vorig schooljaar aangeboden in de tweede fase?</i>		
	Havo	Vwo
Ja	92%	93%
Nee	8%	7%

2) <i>Wordt het vak M&O op dit moment aangeboden in de tweede fase?</i>		
	Havo	Vwo
Ja	93%	94%
Nee	7%	6%

De overwegingen om het vak M&O niet aan te bieden zijn divers. Het zijn voornamelijk gymnasia die het vak niet aanbieden omdat het niet in het profiel van de school zou passen. Andere scholen zijn van mening dat door het geringe aantal leerlingen die dit vak kiest in relatie tot de kosten, het niet "loont" het vak M&O aan te bieden. Deze overweging (en wellicht speelt dit argument ook bij andere "kleine" vakken) is opmerkelijk en zou misschien verder onderzocht kunnen worden.

Het interpreteren van de enquêteresultaten op gebied van schoolkeuzes wordt lastiger als we kijken naar de vervolgvragen. Bij de scholen die het vak M&O wel aanbieden is het volgende onderscheid aan te brengen:

- Van de scholen die het vak M&O aanbieden, heeft ongeveer 6% het vak verplicht gesteld in het profiel E&M;
- Van de scholen die het vak M&O aanbieden, heeft ongeveer 8% het vak alleen opgenomen in het vrije deel en niet in het profiel E&M;
- Van de scholen die het vak M&O aanbieden, heeft 8% het vak alleen opgenomen als profielkeuzevak in het profiel E&M en niet als keuzevak in het vrije deel.

Er ontstaat een zorgelijker beeld op het gebied van de keuzemogelijkheden die de leerlingen uit *andere* profielen hebben. Voor leerlingen uit het profiel N&T en N&G is de mogelijkheid om M&O te kiezen beperkter:

3) Kunnen de leerlingen in het profiel bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel? ³						
	C&M		N&G		N&T	
	havo	vwo	Havo	Vwo	Havo	Vwo
Ja	85%	88%	78%	79%	77%	78%
Nee	14% ⁴	10%	19%	18%	20%	18%
anders	2%	2%	3%	3%	3%	4%

Onder het kopje "anders" vallen de scholen die leerlingen bijvoorbeeld wel de keuze bieden om het vak te volgen, maar er roostertechnische restricties aan verbinden. De mogelijkheid om het vak M&O (gedeeltelijk) buiten de reguliere lessen om te volgen, wordt ook geboden. Het betreft hier echter een beperkt aantal scholen.

Rekening houdend met de antwoorden op vraag 1, 2 en 3, kan geconcludeerd worden dat tussen de 10 en 20 % van de (tweede fase-) leerlingen in Nederland uit een ander profiel dan E&M het vak M&O niet kan kiezen. Het lijkt in strijd met de gedachte achter deze herzieningsoperatie, zoals geschetst in de eerste paragraaf, waarbij zowel scholen als leerlingen meer keuzevrijheid moesten krijgen. Wellicht kan geconstateerd worden dat schooldirecties, ten aanzien van M&O, zich een groter gedeelte van deze vrijheid hebben toegeëigend ten koste van de keuzevrijheid van de leerling. Deze keuze kan worden gemotiveerd vanuit het oogpunt van schoolprofilering. Maar keuzes kunnen ook gebaseerd zijn op een betere organisatie middels een mooier rooster met minder tussenuren en negende uren. In deze enquête zijn de motieven voor de gemaakte keuzes niet aan de orde geweest.

(Overigens lijken onze resultaten in strijd met de onderzoeksresultaten van het Tweede Fase Adviespunt⁵. Dit onderzoek laat zien dat scholen in de Tweede Fase meer vakken zijn gaan aanbieden en zowel in het profieldeel als in het vrije deel leerlingen meer keuzemogelijkheden bieden.

³ In de groepen is alleen gekeken naar de scholen die het vak M&O daadwerkelijk aanbieden

⁴ Verschillen in aantallen worden verklaard doordat sommige scholen een roostertechnische restrictie hebben opgenomen.

⁵ Zie: <http://www.tweedefase-loket.nl/doc/VernieuwdeTweedeFase-startcijfers.pdf>

Of dit ook betekent dat leerlingen in alle profielen alle vakken kunnen kiezen, wordt niet duidelijk uit dit onderzoek. Uit ons onderzoek is dit in ieder geval niet gebleken. Verder onderzoek naar de gemaakte keuzes van scholen op dit specifieke punt lijkt dus wenselijk).

Tevens lijkt de geconstateerde ontwikkeling enigszins in strijd met de kabinetsdoelstelling om ondernemerschap (en een ondernemende houding) onder leerlingen te bevorderen in het middelbaar onderwijs.

Indien er verder wordt ingezoomd op de urenverdeling ten aanzien van het vak M&O ontstaat een waar caleidoscopisch overzicht van gemaakte keuzes en zien wij het volgende beeld:

4) Bij ons op school werken wij met lessen van minuten:	
45	20%
50	66%
60	4%
70	2%
90	0%
Anders, nl.....	8%

Onder "anders" kan worden verstaan:

- Werken met "dagdelen"
- Werken met roosters van 40, 65, 75 of zelfs 85 minuten
- Blokken van 80 minuten gedurende $\frac{3}{4}$ schooljaar
- "Geperiodiseerd"
- Extra buitenschoolse modules zoals boekhouden

5) Bij ons op school geven wij in..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd):					
	4 havo	5 havo	4 vwo	5 vwo	6 vwo
2 uur	20 ¹	25	71	32	29
2,5 uur	11	17	11	10	12
3 uur	87	76	21	72	74
3,5 uur	4	6	2	5	2
4 uur	4	1	0	5	8
Anders.	4	5	27 ⁶	6	5

1) In aantallen

⁶ Er zijn een flink aantal scholen die het vak M&O pas in vijf vwo aanbieden en er zijn een aantal scholen die het vak M&O slechts een uur per week in 4 vwo aanbieden.

Wat in ieder geval geconcludeerd kan worden op basis van bovenstaande gegevens is dat de tweede fase door de scholen zeer verschillend is georganiseerd. De vraag rees of alle scholen daadwerkelijk de hoeveelheid studielasturen, omgerekend in lestabellen en/of lesuren, hebben toegekend aan het vak M&O in de tweede fase (440 slU voor vwo en 360 voor havo). In ons onderzoek hebben we deze vraag extra voorgelegd aan alle docenten die de enquête hebben ingevuld (zie bijlage 2). Van de respondenten heeft geen enkele docent melding gemaakt van een verkeerd aantal toegewezen studielasturen.

Docent A:

'Bij ons op school is gekozen voor een gelijkwaardige verdelingssystematiek die gevisualiseerd wordt door blokjes van elk 40 SLU. Op deze manier is voor de diverse vakken alles conform de voorgeschreven studiebelastingtabel omgezet in instructie-uren, werkcollege-uren (wc) en daltonuren (da) van 45 minuten.

Tijdens de instructie-uren en de werkcollege-uren hebben wij de groep als totaal bij de eigen leraar. In het werkcollege-uur is het (in principe) niet toegestaan om frontaal (klassikaal) instructie te geven maar is het de bedoeling om de zelfwerkende leerlingen individueel of per groepje vooruit te helpen. In de daltonuren bepalen de leerlingen zelf bij welke docent en in welk lokaal ze zelfstandig gaan werken en aan welk vak ze gaan werken. Sommige leerlingen zullen die tijd niet nodig hebben voor M&O maar misschien wel voor wiskunde en kunnen zo kiezen om wat meer schooltijd aan wiskunde te besteden. Maar dat kan ook omgekeerd zijn. In mijn daltonuur zitten vaak eigen leerlingen in het lokaal, maar lang niet altijd zijn ze dan aan mijn vak aan het werken. Vlak voor de toetsen is het natuurlijk altijd erg druk met leerlingen die op het laatste moment nog veel te vragen hebben. Voor M&O is bij ons de verdeling in deze drie soorten uren als volgt:

Havo - profiel E&M:

klas 4 havo uitsluitend gedurende het 2e semester 2 instr + 1 wc + 1 da,

klas 5 havo gedurende 1e + 2e semester 3 instr + 1 wc + 1,5

VWO - profiel E&M:

Klas 4 vwo uitsluitend gedurende het 2e semester 3 instr + 1 wc + 1,5 da

Klas 5 vwo gedurende 1e + 2e semester 2 instr + 1 wc + 1 da

Klas 6 vwo gedurende 1e + 2e semester 2 instr + 1 wc + 1 da

Gemiddeld op jaarbasis komt dat uit op het volgende (qua lesuren):

(4H) 2 + (5H) 5,5 = 320 SLU

(4V) 2,75 + (5V) 4 + (6V) 4 = 440 SLU'

Docent B:

Bij ons op school wordt met een factor gewerkt. Voor vakken met een centraal examen passen we 0,50/slu toe en bij vakken met alleen een schoolexamen 0.38/slu. (En dat is een mager resultaat!). Dus dat wil zeggen, van die 320/440 slu wordt de helft aangeboden in de vorm van lestijd, de rest van de slu's is voor zelfstudie en huiswerk maken.

Docent C:

Volgens de tabel zou er voor VWO 7,33 uur moeten zijn en dat is afgerond naar 7 lesuren van 50 minuten, over het totaal van 4, 5, 6 VWO. Volgens mij zitten we aan de ondergrens. Omdat er nog meer vakken zo zaten werd dit bij iedereen naar beneden afgerond. Voor HAVO zijn we op 6 uur uitgekomen en dat is 6 keer 50 minuten lestijd. En dat is precies goed. (ps Volgens mij is HAVO uitgangspunt 360 slu).

Docent D:

Bij ons op school is bij het omrekenen van de studielast naar lesuren uitgegaan van een omrekenfactor van 0,017. Ik weet echt niet meer waar dat getal op gebaseerd was, dat vraag ik nog na. Op grond van die rekenfactor is het aantal lessen bij ons op school op de havo $0,017 \times 320 = 5,5$ uur (3 uur H4; 2,5 uur H5) en op het VWO $0,017 \times 440 = 7,5$ uur (2 uur V4, 3 uur V5, 2,5 uur V6). Als de omrekenfactor juist is zouden wij op onze school qua studielasturen juist uitkomen.

Docent E:

Wij hebben aan het eind van het schooljaar 2006-2007 serieus onderhandeld met de schoolleiding om voldoende lesuren te krijgen voor het uitgebreide vak M&O. Met het resultaat waren mijn collega en ik redelijk tevreden. Aangezien wij onze argumentatie mede hadden gebaseerd op de verhouding lesuren-studielast-uren, mag je ervan uitgaan dat de situatie bij ons de toets der kritiek kan doorstaan. (Ik zou anders ook niet bereid zijn om de lessen te geven. Ik ben gelukkig niet van mijn inkomen als docent M&O afhankelijk, dus ik kan me veroorloven mij principieel op te stellen)

Docent F:

Dit jaar zijn we ook nog eens overgegaan naar een 70 minutenrooster. Ik kan wel de 'vroegere' en de huidige toestand voor M&O schetsen. Wellicht beantwoord ik dan toch uw vragen.

jaarlaag 1e deel cursusjaar (tot feb) 2e deel cursusjaar

	<i>Oud 50 min.</i>	<i>Nieuw 70 min.</i>	<i>Oud 50 min.</i>	<i>Nieuw 70 min.</i>
<i>4 havo</i>	2	2	3	2
<i>5 havo</i>	3	2	2	2
<i>4 vwo</i>	2	2	2	2
<i>5 vwo</i>	2	2	2	2
<i>6 vwo</i>	2	2	2	2

Zoals te zien is hebben wij geprobeerd om bij de overgang van 50 minuten naar 70 minuten zo weinig in te leveren en daar waar mogelijk op de havo iets te winnen. In onze ogen is dat gelukt.

2.1 Conclusies

Aan het einde van het schooljaar 2006-2007, waren er signalen dat de herzieningsoperatie 2007 door scholen werd aangegrepen om het vak M&O niet langer aan te bieden. Ons onderzoek heeft aangetoond dat de praktijk anders heeft uitgewezen. Zorgelijker is het geschetste beeld inzake de mogelijkheid om het vak M&O te kiezen voor niet-E&M-leerlingen. Het is aan te bevelen om dit punt, voor meerdere vakken, te onderzoeken. Het zou een opmerkelijk resultaat van de herzieningsoperatie zijn als scholen en schoolleiders een groter deel van de vrijheid naar zich toe hebben getrokken ten opzichte van de keuzemogelijkheid van de leerling. Tevens is het interessant te onderzoeken wat de motieven voor deze keuzes zijn geweest.

Voorts kan op basis van uitspraken van docenten het volgende worden geconcludeerd:

- Scholen passen verschillende verdeelsleutels toe op de verhouding studielasturen en contacturen. Dit leidt ertoe dat leerlingen, als het gaat om contacttijd en zelfwerkzaamheid, op verschillende, schooleigen, manieren naar het centraal examen worden begeleid. Op zich hoeft dit geen probleem te zijn, alleen is het interessant te onderzoeken welke consequenties hieraan verbonden kunnen worden ten aanzien van prestaties op examenniveau.
- Sommige docenten hebben aangegeven dat de verdeling van de hoeveelheid lesuren op school in bepaalde mate afhangt van de onderhandelingspositie van de vaksectie. Of dit een wenselijke situatie is, laten we over aan de politiek, maar zou eigenlijk nader onderzocht moeten/kunnen worden.

De huidige discussie inzake meer of minder centralistisch optreden van de overheid, zal op de duur de uitkomst van dit soort kwesties bepalen.

3. Vakinhoudelijke consequenties

3.1 Het onderscheid tussen het schoolexamen en het centraal examen

De herziening van de tweede fase heeft veel aandacht gehad in de afgelopen periode. Dit heeft ertoe geleid dat veel docenten op de hoogte waren van de veranderingen die dit jaar zijn doorgevoerd:

6) Bent u goed geïnformeerd over de ontwikkeling inzake de herziening van de tweede fase?	
Ja, via de vakvereniging	67 ¹
Ja, via SLO	40
Ja, via de schoolleiding	32
Ja, via uw collega's	13
Ja, via het tweedefase adviespunt	27
Ja, via het tijdschrift voor het economisch onderwijs ⁷	61
Ja, via Faktor D ⁸	14
Ja, via uw uitgever (woordje weghalen)	58
Nee	11
Anders..	2

1) In aantallen, meerdere antwoorden konden aangeklikt worden

Op de vraag of docenten eigen onderwerpen gaan toevoegen aan bijvoorbeeld de schoolexamenstof, moesten echter velen (bijna 50%) het antwoord schuldig blijven. Dat is op zich merkwaardig en lijkt erop te wijzen dat bij onderwijsvernieuwing van significante omvang docenten meer tijd zouden krijgen om de veranderingen vorm te geven. Uit de diepte-interviews kwam namelijk naar voren dat de factor "tijd" een zeer belemmerende is. Door tijdgebrek is men niet toegekomen aan deze taak.

7) Gaat u eigen onderwerpen toevoegen aan de schoolexamenstof?	
Ja	29%
Nee	24%
Weet ik (nog) niet	49%

⁷Het tijdschrift van de vakvereniging, de VECON

⁸ Tijdschrift voor docenten economie, is niet verbonden aan een vakvereniging maar aan een stichting ter bevordering van het economieonderwijs.

Men steunt bij het bepalen van de stof voor het schoolexamen in grote mate op het materiaal dat wordt aangereikt door de uitgevers:

<i>8) Maakt u bij het samenstellen van de schoolexamenstof gebruik van materiaal dat u door uw methode krijgt aangereikt?</i>	
Ja	76%
Nee	11%
Weet ik (nog) niet	13%

In het diepte-interview, zoals blijkt uit bijlage 2, uiten veel docenten de wens om het boekhouden weer op te nemen in (a) de centrale examenstof of (b) de stof voor het schoolexamen. Onder veel docenten blijkt er een hardnekkige voorliefde te bestaan voor boekhouden. In het vakdossier uit 2002 is hier reeds melding van gemaakt en op basis van onderstaand stuk behoeft dit punt geen verdere toelichting:

De inhoud van het vak is nog deels een tweestrijd tussen mensen die graag de oude inhoud van de bedrijfseconomische vakken (met boekhouden) terug zouden willen zien en de mensen die graag een versterking van de vernieuwingen willen zien op het terrein van management en meer aandacht voor organisaties. Vanuit deze tweestrijd is de vraag gerechtvaardigd waar het met het vak M&O naar toe gaat/moet. De vakvereniging heeft in het afgelopen jaar hierover van gedachten gewisseld met de leden. Ik citeer hier de slotopmerking van de voorzitter van de vaksectie van de VECON in haar artikel in TEO 3, blz. 166: "We hebben nog een paar hobbels te nemen. Het programma verdient enige aanpassing, maar belangrijk is dat we met elkaar uitstralen dat het een mooi en nuttig vak is. Dat we ophouden met omkijken naar de tijden die nooit meer terugkomen, met denigrerende opmerkingen over de examens en de inhoud van het vak, waardoor we naar buiten treden als een vak dat niets betekent. We moeten juist de mogelijkheden die dit vak biedt optimaal benutten. Praktische opdrachten die aanspreken, ICT gebruiken, de krant erbij pakken, activerende werkvormen, enzovoort. We geven een vak dat thuis hoort in de tweede fase, kijk maar naar wat we doen!"

Verder is uit de diepte-interviews op te maken dat er niet heel veel eigen initiatieven van docenten plaatsvinden. Wegens tijdgebrek en de beperkte mogelijkheden binnen de school om uitgeroosterd te worden voor extra activiteiten laten veel docenten zich leiden door hun methode. Dit gedrag "verarmt" de mogelijke invulling die gegeven kan worden aan de stof die behoort tot het schoolexamengedeelte.

Op de vraag of in het PTA op dit moment duidelijk is of een centraal examenonderwerp of een schoolexamenonderwerp wordt getoetst, wordt het volgende geantwoord:

<i>9) Is uit uw PTA op te maken wanneer u onderwerpen toetst die behoren tot de schoolexamenstof dan wel de stof voor het centraal examen?</i>	
Ja	25%
Nee	63%
Weet ik (nog) niet	12%

Hieruit blijkt dat op dit moment de meerderheid van de docenten het PTA nog niet op orde heeft. Aangezien de enquête is afgenomen medio september 2007 is dit een opmerkelijk resultaat.

3.1.1 Conclusies

We moeten enigszins terughoudend zijn inzake de conclusies die we kunnen verbinden aan bovenstaande resultaten. Het zou zo kunnen zijn dat scholen in dit jaar nog geen onderwerpen uit de schoolexamenstof aanbieden of dat er nog geen schoolexametoetsen worden afgenomen (alleen overgangstoetsen). Heel waarschijnlijk is dit overigens niet. Maar het is overduidelijk nog te vroeg om de inhoudelijke keuzes van docenten te analyseren op het gebied van de schoolexamenstof en de stof voor het centraal examen. Een dergelijk onderzoek over een aantal jaren is aan te bevelen. Daarbij is het lastig de resultaten van de enquête te "exporteren" naar andere vakken. Echter, aan het volgende kunnen we niet voorbijgaan.

Ondanks het feit dat de herzieningsoperatie ver van te voren is aangekondigd en het merendeel van de scholen in 2006, of al eerder, is begonnen met het voorbereiden van allerlei activiteiten die hebben geleid tot de uiteindelijke invoering, moeten veel M&O-docenten de vakinhoudelijke wijzigingen nog vorm geven. Dit is een opmerkelijk resultaat en zou aanleiding moeten zijn (nog) zorgvuldiger om te gaan met onderwijsveranderingen van deze omvang. Het moge duidelijk zijn dat zowel ministerie als mede scholen en schoolleiders verantwoordelijk zijn voor een zorgvuldige implementatie van deze herzieningsoperatie. De cijfers van onze enquête suggereren dat meer tijd ingeruimd moet worden voor docenten om de veranderingen in het eigen curriculum door te voeren.

Tenslotte is het van belang om deze gegevens mee te nemen naar de vakinhoudelijke veranderingstrajecten die voor menig vak aanstaande zijn (economie, wiskunde, scheikunde, natuurkunde, biologie, NLT, geschiedenis, maatschappijwetenschappen etc.). Naar onze mening dienen docenten op een andere manier te worden begeleid in grote veranderingstrajecten dan nu. Niet alleen het werken met pilots is van belang, maar ook het zorg dragen voor een goede invoering voor de grote groep docenten die nu afwacht en ziet wat de methode hen aandraagt. Het resultaat van een onderwijsvernieuwing wordt dan grotendeels bepaald door het werk van de uitgevers. Het is daarom zaak om het doel, het traject naar de invoering toe en de uiteindelijke implementatie zorgvuldig af te stemmen en vorm te geven.

3.2 Ondernemerschap en M&O

In het huidige regeerakkoord (2007 - 2011) wordt het volgende over ondernemerschap vermeld:

Een innovatieve, concurrerende en ondernemende economie (p.7)

Zonder bloeiende economie, gunstig investeringsklimaat en gezonde concurrentiepositie zijn er in de toekomst onvoldoende banen en onvoldoende mogelijkheden voor goede zorg en hoogwaardige publieke voorzieningen. Dat vraagt om vernieuwingen in de manier van werken, het onderwijs, de sociale zekerheid en de zorg. Samen moeten we onderwijs, kennis en innovatie een grote stap verder brengen. De samenwerking tussen universiteiten, hogescholen, kenniscentra en het bedrijfsleven moet verder verbeterd worden.

Economie en ondernemerschap (p. 15)

In het onderwijs krijgt ondernemerschap meer aandacht. Opname in het studieprogramma van het vak ondernemerschap wordt bevorderd. Samenwerking tussen het beroepsonderwijs en het bedrijfsleven wordt gestimuleerd om een betere aansluiting van het onderwijs met de beroepspraktijk te bewerkstelligen.

Daarbij is het aardig te kijken wat nu kan worden verstaan onder ondernemerschap:

"Op de vraag 'wat is een ondernemer?' kan een kort antwoord worden gegeven: 'een ondernemer is iemand die voor eigen rekening en risico werkt'. Maar het is moeilijker om op de vraag 'wat is ondernemerschap?' een kort antwoord te geven. Volgens Van Dijk en Thurik moet om te beginnen onderscheid worden gemaakt tussen de gedragingen en de functie van de ondernemer enerzijds en de eigenschappen van de ondernemer anderzijds"

Hoewel het niet de bedoeling is om in dit vakdossier een wetenschappelijke discussie te starten over de daadwerkelijke betekenis van het begrip ondernemerschap, is het evident dat het hier een *gedragscomponent* betreft:

- het *besturen* van een onderneming of organisatie
- het *nemen* van beslissingen
- het *onderbouwen* van beslissingen
- het *doorrekenen* van korte termijn en lange termijn effecten
- het *reflecteren* op eigen ondernemersgedrag
- etc.

Op dit moment vinden er vele initiatieven plaats, gericht op het stimuleren van ondernemerschap op verschillende onderwijsniveaus: lager onderwijs, voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs en hoger/universitair onderwijs. Via verschillende websites zijn initiatieven gelanceerd die scholen of financieel ondersteunen of in staat te stellen te participeren in allerlei ondernemingsactiviteiten.

Voor het vak M&O is bijvoorbeeld het ondernemersspel van Bizzkids een veel gebruikt spel. In het verleden zijn er meerdere spellen/simulaties geweest, o.a. van Fons Vernooij en anderen.

10) Besteedt u aandacht aan het onderwerp ondernemerschap op het havo?		
	havo	Vwo
Ja, via mijn methode	77 ¹	76
Ja, via eigen ontwikkeld lesmateriaal	23	31
Ja, via web-based simulatiespellen (zoals BizzKidz)	39	44
Ja, via in het profielwerkstuk voor sommige leerlingen	62	58
Nee	17	15
Anders, nl....	21	24

1) In aantallen, meerdere antwoorden konden worden gegeven

Onder "anders" wordt het volgende verstaan:

- Bedrijfsspelen en/of het schrijven van een ondernemingsplan
- Samenwerking met lokaal bedrijfsleven (www.daspasondernemen.nl)
- Praktische opdrachten
- Gastlessen ABN/Amro
- Via het project Ondernemen Iets Voor Mij van de HRO.
- Bordspel met invuloefeningen
- Elk groepje leerlingen kiest een hoofdstuk uit het boek, bezoekt een bedrijf en regelt een workshop/lezing(school of bedrijf) over de verschillen tussen lesstof en realiteit. ERG leuk en leerzaam!

In de lessen M&O, zo kan geconcludeerd worden, wordt op een of andere manier wel iets aan ondernemerschap gedaan. Dit verloopt het meest via de gebruikte methode of via initiatieven in praktische opdrachten of het profielwerkstuk.

Echter, bij de vraag of docenten/scholen ook samenwerken met partners uit het bedrijfsleven ontstaat een ander beeld:

11) Werkt uw school samen met partners uit het bedrijfsleven om het onderwijs vorm te geven?	
Ja, de volgende..	9%
Nee	85%
Weet ik (nog) niet	6%

Onder "de volgende" werden genoemd:

- Shell
- Rabobank
- Er is een project opgezet om leerlingen te laten kennismaken met ondernemingen op het bedrijventerrein in de buurt
- Stage havo-4 algemeen * presentaties ondernemers uit regio * JETNET-project met AkzoNobel
- SBO (accountancy)
- Corus, voor N&T-profiel
- Accountantskantoor, Adviesburo Startende ondernemers
- Interpolis

85% van de docenten geeft te kennen niet samen te werken met partners uit het bedrijfsleven. Dat is ronduit mager te noemen. Ondernemerschap komt met name "intern" aan de orde en de echte ondernemers worden niet of nauwelijks betrokken bij het onderwijs.

12) Bent u in het algemeen van mening dat leerlingen in de bovenbouw havo en vwo meer aandacht zouden moeten besteden aan ondernemerschap?	
Ja	54%
Nee	23%
Geen mening	22%

Wat helaas niet duidelijk is geworden uit de enquête is wat docenten dan eigenlijk meer zouden willen behandelen inzake ondernemerschap.

3.2.1 Conclusies

Ondanks de zeer helder geformuleerde wens in het regeerakkoord om te komen tot meer afstemming tussen bedrijfsleven en onderwijs, is uit deze enquête naar voren gekomen dat de praktijk te wensen overlaat. Het overgrote deel van de scholen/docenten heeft ondernemerschap opgenomen in het curriculum, maar beperkt zich tot het klaslokaal middels praktische opdrachten, onderzoekjes en/of het profielwerkstuk. Het daadwerkelijk betrekken van partners uit het bedrijfsleven vindt niet of nauwelijks plaats. Ondanks de vele initiatieven die plaatsvinden op dit gebied en de uitgesproken wens in het regeerakkoord, zijn hier andere acties nodig. Gedacht kan worden aan initiatieven vergelijkbaar met de zogenaamde betascholen of cultuurscholen. In dit licht kunnen de zogeheten *businessschools* worden geïntroduceerd. Een gecertificeerd traject waar scholen en docenten zich kunnen profileren als ondernemende school. De school met aandacht voor ondernemerschap in brede zin en de mogelijkheden die dit biedt voor school, docent en leerling. Dit vakdossier kan een eerste aanzet zijn om met verschillende partijen om de tafel te gaan zitten om een nadere precisering van het begrip ondernemerschap uit te werken (ondersteund vanuit verschillende vakken: economie, maatschappijleer, aardrijkskunde etc.). Een businessschool zou zich kunnen richten op drie niveaus:

1. de ondernemende school: de school/vaksecties zorgt(en) voor een programmatische afstemming van de onderdelen uit de examenprogramma's op het gebied van ondernemerschap.

2. de ondernemende docent: de ondernemende docent krijgt de mogelijkheid om met partners uit het bedrijfsleven of met overheidsinstellingen te participeren in (kleinschalig) onderzoek (via De Nederlandsche Bank, CPB, CBS, universiteiten, lokale overheden etc. Maar ook financiële instellingen, reclamebureaus etc.). Andersom geldt natuurlijk hetzelfde. De ondernemende docent draagt zorg voor het afstemmen van het lesaanbod met partners uit het bedrijfsleven of overheidsinstellingen zoals bedrijfsbezoekjes, gastsprekers en/of het behandelen van een levensechte casus. Tevens kan worden overwogen om de docent de mogelijkheid te bieden zelf te laten participeren in onderzoek of andere werkzaamheden. Dit om meer afwisseling en uitdaging te bieden aan de docent.
3. de ondernemende leerling: De ondernemende leerling krijgt de mogelijkheid om in opdracht van/samenwerking met, partners een onderzoek uit te voeren, een ondernemingsplan te schrijven, een marktonderzoek te doen.

Hoewel het hele idee nog in de kinderschoenen staat en de vele mogelijke partijen in het geheel nog moeten worden benaderd, zou het een uitstekend initiatief kunnen worden. Het vak M&O zou zelfs in dit traject een zeer bepalende rol kunnen spelen. Het is hierbij van belang om de doelstelling van het vak en de inhoud die hieraan is gekoppeld, goed in het oog te houden. De volgende paragraaf gaat hier nader op in.

3.3 Vakinhoudelijke ontwikkelingen

Sinds jaar en dag staat de inhoud en de naamgeving van het vak M&O ter discussie. Een overzicht van de vakdossiers 2001 en 2002 schetst het volgende beeld:

Uit het vakdossier 2001:

Waar docenten Management & Organisatie elkaar in kunnen vinden, is dat ze het programma niet geheel en al logisch vinden; het bestaat uit een grote reeks onderwerpen, maar die blijven los zand doordat een stevig boekhoudkundig fundament ontbreekt.

Wat door allen bepleit wordt, is dat bij handhaven van Management & Organisatie de vakinhoud aan een onderhoudsbeurt toe is die ook voor economie geldt. Dan moet nauwkeurig geformuleerd worden wat de centrale doelstelling van het vak is en kan daar een passende invulling bij worden gezocht. Men heeft nu vaak het idee dat de vakontwikkelgroep door tijdgebrek geen programma voor Management en Organisatie heeft kunnen maken en dicht tegen het oude aan is blijven zitten, zonder tenslotte de naam Management en Organisatie te schrappen en te vervangen door "handel" of iets dergelijks.

En in het vakdossier 2002 werd het volgende vermeld:

- Het vak moet zijn algemeen vormend karakter behouden.
- Er moet meer aandacht besteed worden aan managementaspecten en minder aan rekentechnische toepassingen op operationeel niveau.
- Het vak moet relevant blijven voor het vervolgonderwijs; zowel qua inhoud (naast management ook bedrijfseconomische noties) als qua werkwijze (ontwikkeling van algemene en vakvaardigheden).
- Afstemming met het vak economie moet overlap voorkomen.
- Het programma moet de ruimte bieden voor vaardigheidstraining.

Tijd om in 2007 de stand van zaken nogmaals op te nemen.

Tot op dit moment hebben de inhoudelijke aanpassingen zich voornamelijk beperkt tot het opnemen van een aantal onderwerpen in de stof voor het schoolexamen en zijn een aantal onderwerpen die behoorden tot de tijdelijke uitsluitingen, weer teruggeplaatst. Verder kan worden geconcludeerd dat een aantal zaken uit de eerdere vakdossiers nog steeds spelen. De afstemming met het vak economie (of welk ander vak dan ook) is niet tot stand gekomen middels programmatische afstemming. De samenhang wordt voornamelijk bepaald door de eigen inbreng van de docent. Het programma bestaat nog steeds uit een flink aantal onderwerpen die onderling nog te weinig samenhang hebben en de doelstelling van het vak is nog te weinig specifiek geformuleerd. Wat willen we nu eigenlijk dat een leerling kan met het vak, rekening houdend met de eisen die de samenleving aan mensen stelt?

De doelstelling van het vak economie is zeer nauwgezet geformuleerd⁹:

"Het vak economie bereidt leerlingen voor op een adequate deelname aan het maatschappelijk verkeer. Dit betekent dat leerlingen met behulp van de belangrijkste economische concepten de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen, verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen **huishouden, bedrijven of overheidsinstellingen** mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen".

Voor het vak M&O is een soortgelijke doelstelling geformuleerd:

"Het kunnen verklaren van voorkomende vraagstukken binnen commerciële en niet-commerciële organisaties vanuit het perspectief van het management".

Deze doelstelling is echter onvoldoende terug te vinden in het huidige examenprogramma, het centraal examen en in de lesmethoden. De doelstelling en de inhoudelijke uitwerking vertonen (nog steeds) te weinig samenhang en vormen een versnipperd geheel. Aan de hand van het voorbeeld van het begrip aandelenvermogen of de betekenis van aandelen voor een bedrijf kan dit worden toegelicht. In de eindtermen van het vwo programma komen deze begrippen als volgt terug:

⁹ Uit "The wealth of education", advies van de tweede commissie Teulings, pagina 18.

Subdomein: Aantrekken van geld

- 8 de begrippen aandelenvermogen, geplaatst aandelenvermogen, nominale waarde van een aandeel, emissiekoers van een aandeel, beurskoers per aandeel en dividend per aandeel noemen.
- 29 de verschillende vormen van aandelenvermogen: gewoon aandelenvermogen en preferent aandelenvermogen noemen.
- 30 voordelen en nadelen van gewoon aandelenvermogen noemen, ten opzichte van preferent aandelenvermogen voor de onderneming en de beleggers.
- 31 het begrip intrinsieke waarde per aandeel noemen.
- 32 de begrippen cashdividend en stockdividend noemen.
- 33 het dividendpercentage of het dividendbedrag per aandeel van cashdividend en stockdividend berekenen.
- 34 voordelen en nadelen noemen van uitkering van stockdividend ten opzichte van cashdividend voor de onderneming en de aandeelhouders.
- 35 het begrip agio op aandelen noemen.
- 36 agio op aandelen bij een emissie berekenen.

Wat opvalt in de bovenstaande eindtermen is dat een kandidaat het handelingswerkwoord "noemen" goed moet beheersen. Evenals het handelingswerkwoord "berekenen". Op geen enkele wijze wordt duidelijk wat een leerling vervolgens met de kennis moet doen, anders dan het geven van voorbeelden. Centraal bij de bovenstaande eindtermen zou eigenlijk moeten staan de relatie tussen het aandelenvermogen en de doelstelling van het programma. Deze opsomming leidt ertoe dat de lesmethoden de begrippen netjes uitwerken zonder dat expliciet duidelijk wordt wat de leerling nu met deze informatie moet kunnen. Het belang dat wordt gehecht, door met name het vervolgonderwijs, aan de vaardigheid van het kunnen interpreteren van (verkregen) gegevens en het kunnen maken van een afweging (het al dan niet aantrekken van extra eigen vermogen) zou meer op de voorgrond moeten staan: de koppeling tussen inhoud en doelstelling. Wordt in dit geval alleen gekeken naar bedrijven of is het perspectief van de afnemer ook van belang? Oftewel, vanuit welk gezichtspunt wordt het probleem benaderd. Waarom moet een leerling dit weten? Wat moet hij met deze kennis? Moet hij een keuze kunnen onderbouwen/maken? Allemaal vragen die ongetwijfeld bij het opstellen van het huidige programma aan de orde moeten zijn geweest, maar die op dit moment in het examenprogramma wat blijven "zweven".

In de centraal examenopgaven is dit beeld terug te zien. Voor havo en vwo zijn de examens volgens een vast stramien ingedeeld. Van de gemiddeld zeven opgaven bespreken er twee een grote casus met daaraan gekoppeld een afsluitende opdracht om de verkregen resultaten te interpreteren. In de praktijk komt dit er op neer dat een leerling de antwoorden op eerder gestelde opgaven netjes moet presenteren en dan vervolgens een conclusie moet bevestigen (of niet). De andere opgaven in het centraal examen toetsen andere onderdelen van het examenprogramma, zijn meer reproductief van aard en doen een beroep op de rekenvaardigheden en de informatie/leesvaardigheden (CE 2007-tijdvak I).

- In welke fase van de productlevenscyclus bevond de iPod zich in 2003?
- Noem twee voorwaarden waaraan voldaan moet worden om de afroomprijspolitiek succesvol toe te kunnen passen.
- Is bij verkoop van raamkozijnen van Expansie bv aan aannemers sprake van directe distributie of van indirecte distributie?

- Bereken met behulp van informatiebron 3 de intrinsieke waarde op 31 december 2006 van een aandeel Expansie bv.
- Bereken hoeveel aandelen Expansie bv een aandeelhouder van Windres ontvangt voor één aandeel Windres indien men uitgaat van de contante waarde van de cashflows per aandeel (zie formuleblad).
- Geef een mogelijke oorzaak voor het ontstaan van een prijsverschil op de constante machinekosten.
- Bereken het bedrag dat in verband met de interest van de 6%-lening op de balans van 31 december 2007 moet worden opgenomen
- Zijn de in informatiebron 5 opgenomen bedragen inclusief of exclusief btw? Motiveer het antwoord.
- Bereken bij welke bijdrage per reünist de kosten precies gedekt worden.
- Bereken wat de maximale prijs per persoon van het buffet mag zijn als men voor mogelijkheid 2 zou kiezen.
- Wat voor invloed heeft deze investering in vaste activa en de financiering daarvan met de banklening, op de winst van de onderneming?
- Bereken de brutowinst over februari 2007 op basis van het lifo-systeem.
- Bereken de waarde van de eindvoorraad op 28 februari 2007.

Het centraal examen is een afspiegeling van het huidige examenprogramma en het dilemma waar de docenten vanaf het begin van de tweede fase mee worstelen. Uit de enquête komen dan ook de volgende resultaten naar voren:

13) *Bent u van mening dat de naamgeving van het vak M&O niet de lading of inhoud van het vak dekt?*

Ja	71%
Nee	21%
Geen mening	8%

14) *Bent u van mening dat een andere naamgeving de lading of inhoud van het vak beter zou dekken?*

Ja, nl.	62%
Nee	23%
Geen mening	15%

15) *Bent u van mening dat het examenprogramma M&O herzien zou moeten worden, zoals bijvoorbeeld het examenprogramma voor economie is herzien?*

Ja	40%
Nee	45%
Geen mening	15%

Bij vraag 14 is de overgrote meerderheid voor het veranderen van de naam. Genoemde mogelijkheden zijn *bedrijfseconomie* en *bedrijfskunde*. Wat betreft een mogelijke herziening conform het nieuwe economieprogramma is het beeld verdeeld (zo bleek ook uit de diepte-interviews):

- *Bedrijfseconomie zou de naam moeten worden. Naast het boekhoudkundige principe, wat klein onderhoud toepassen.*
- *Geen wijzigingen maar de ruimte die er nu is optimaal gebruiken en goede voorlichting geven in de onderbouw.*
- *Naam veranderen in bedrijfseconomie, boekhouden en ondernemersschap toevoegen*
- *gewoon oude vak weer invoeren*
- *laat het vak met rust, herinvoering van boekhouden (er wordt door de associatie van praktijkexamens te Amersfoort gewerkt aan een cursus boekhouden voor middelbaar onderwijs)*
- *Boekhouden en wel groot onderhoud; beoordeling van de jaarverslaggeving; herkomst en besteding van middelen; investeringsbeslissingen etc.*

Uit gesprekken met enkele medewerkers uit het HBO bleek dat het inhoudelijk niveau van de leerlingen voldoende werd geacht.. De studenten waren op de hoogte van veel bedrijfseconomische onderwerpen maar waren niet goed in staat deze te vertalen in beslissingen: waar heb je de verschillende begrippen nu eigenlijk voor nodig? Opmerkelijk is dat er vanuit het HBO een bepaalde aversie is tegen de nieuwe onderwerpen die zijn opgenomen in de schoolexamenstof: managementstrategieën en organisatiemodellen kunnen pas op een juiste manier worden aangewend indien de student eerst een duidelijk beeld heeft over het financiële reilen en zeilen van een organisatie. Wel zagen de HBO-medewerkers over het algemeen duidelijk onderscheid tussen studenten die het vak M&O wel en niet hebben gevolgd op de middelbare school.

De twee grootste uitgevers van M&O methodes pleiten ervoor om het vak de komende tijd met rust te laten en de nieuwe onderwerpen eerst te laten landen in de klas en bij de docent. Vervolgens moet worden gekeken of het programma zou moeten worden herzien. Tevens worden vraagtekens geplaatst bij het interpreteren van de enquêtegegevens: zijn docenten uitgegaan van het oude programma of niet? Uitgevers adviseren om een soortgelijke enquête over twee jaar uit te voeren en pas dan definitieve stappen richting programmatische herziening te zetten.

3.3.1 Conclusies

Gezien de onvrede die leeft onder docenten M&O, die reeds in 2001 is geconstateerd, gecombineerd met de resultaten van deze enquête, lijkt het ons wenselijk nu iets te ondernemen. Ons advies is om niet het gehele programma te herzien maar juist te beginnen met het formuleren van een heldere doelstelling van het vak (al dan niet onder een andere naam). Vervolgens moet worden bekeken wat de relatie is tussen de huidige eindtermen en de nieuw geformuleerde doelstelling van het vak. Indien dit niet duidelijk is, moet worden bepaald of een eindterm moet worden herschreven,

geschrapt of vervangen. Een voorbeeld van een eindterm die zou kunnen aansluiten bij "een" doelstelling van het vak: "Een kandidaat kan, gegeven de doelstelling van het vak, onderbouwen waarom een bedrijf ervoor kiest aandelen uit te geven en verklaren waarom een gedeelte van de uit te geven aandelen geschiedt in de vorm van gewone aandelen of preferente aandelen". Het zou mooi zijn als deze operatie kon geschieden conform de werkwijze van de Cevo syllabuscommissie die het programma van de tweede commissie Teulings heeft verduidelijkt. Het mooie hiervan zou dat zijn dat je een duidelijke brug slaat wat betreft de gebezigde handelingswerkwoorden en de activiteiten die hieraan gekoppeld zijn (het werken met heuristieken en algoritmen¹⁰) tussen de vakken M&O en economie.

Tevens lijkt het voor de hand te liggen om de doelstelling van het programma aan te laten sluiten bij het thema ondernemerschap. Dat zou een heel mooi "bindmiddel" kunnen zijn om het vak M&O te positioneren en zelfs in een eventuele business school een bepalende rol te laten spelen. Tevens zou dit recht doen aan de lang geuite wens om de versnippering tegen te gaan en zowel vakinhoud als naamgeving duidelijk te verbinden (aan wat?)

Een operatie als deze kan dan betrekkelijk snel worden uitgevoerd. Essentieel hierbij is de afbakening van het vak. Wat willen we dat leerlingen leren? Het installeren van een herzieningscommissie lijkt dan ook op zijn plaats. Uitgangspunt van zo'n commissie zou moeten zijn:

- Het in kaart brengen van de huidige situatie;
 - wat verwachten HBO's en universiteiten van de aankomende studenten ten aanzien van de bedrijfseconomische kennis en vaardigheden?
- Het formuleren van een eenduidige doelstelling van het vak en zorg dragen voor de samenhang ten aanzien van de vakinhoud en de doelstelling teneinde de "versnippering" tegen te gaan;
 - de doelstelling bijvoorbeeld formuleren in termen van ondernemerschap zoals genoemd in paragraaf 3.2
 - zorg dragen voor afstemming tussen de verschillende subdomeinen.
 - een afweging maken inzake het schrappen (of toevoegen) van eindtermen die al dan niet overeenkomstig zijn met de doelstelling van het vak
- In navolging van het doel en de bepaling van de inhoud komen tot een definitieve syllabus waar de eindtermen in worden uitgewerkt;
- Aanpassen van de leerboeken en de examens.

Een beperkte operatie als deze zou binnen drie à vier jaar kunnen worden doorgevoerd.

¹⁰ Zie www.piloteconomie.nl

Bijlagen

Bijlage 1:

Respons landelijke enquête

Werd het vak M&O vorig schooljaar bij u op school voor Havo leerlingen aangeboden in de tweede fase?

Ja	129
Nee	11

Wordt het vak M&O op dit moment bij u op school voor Havo leerlingen aangeboden in de tweede fase?

Ja	130
Nee	10

Is het vak M&O bij u op school voor Havo leerlingen in het profiel E&M een profielkeuzevak?

Ja	121
Nee	9

Zijn de Havo leerlingen in het profiel E&M bij u op school verplicht het vak M&O te volgen?

Ja	8
Nee	122

Kunnen de Havo leerlingen in het profiel E&M bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	11
Nee	11

Kunnen de Havo leerlingen in het profiel C&M bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	110
Nee	18
Anders..	2

Anders:

- ja, mits ze ook wiskunde in het pakket hebben
- indien mogelijk binnen het roosters, anders buiten de lessen om

Kunnen de Havo leerlingen in het profiel N&G bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	102
Nee	24
Anders..	4

Anders:

- als het roostertechisch kan
- Het kan gekozen worden, maar er is geen garantie dat alle lessen gevolgd kunnen worden i.v.m. mogelijke blokkades. Dan wordt er naar een zo goed mogelijke oplossing gezocht.
- indien mogelijk binnen het roosters, anders buiten de lessen om
- alleen buiten de lessentabel om als extra vak, zonder roostergarantie

Kunnen de Havo leerlingen in het profiel N&T bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	100
Nee	26
Anders..	4

Anders:

- ja, als het roostertechisch kan
- Het kan gekozen worden, maar er is geen garantie dat alle lessen gevolgd kunnen worden i.v.m. mogelijke blokkades. Dan wordt er naar een zo goed mogelijke oplossing gezocht.
- indien mogelijk binnen het roosters, anders buiten de lessen om

Bij ons op school werken wij met lessen van minuten

45	26
50	87
60	5
70	2
90	0
Anders..	10

Anders:

- dagdelen (ochtend en middag)
- 40 minuten
- 40 min en blokken van 80 min.
- wij werken met blokken van 75 minuten
- 65 minuten
- 40 min en 80 min

Bij ons op school geven wij in 4 Havo..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd/zelfstandige werkuren)

2	20
2,5	11
3	87
3,5	4
4	4
Anders..	4

Anders:

- 2,67 uur
- 2,8
- 3 uur exclusief keuze werktijd
- 3/4e jaar, 2 lesuren van 75 minuten per week

Bij ons op school geven wij in 5 Havo..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd/zelfstandige werkuren)

2	25
2,5	17
3	76
3,5	6
4	1
Anders..	5

Anders:

- 2,67 uur
- periode 1 2uur en periode 2 en 3 3 uur
- 2 uur exclusief keuzewerktijd
- in 5 havo 5,5 lesuur in de vernieuwde tweede fase (dus vanaf schooljaar 2008-2009)
- oude tweede fase: 3, nieuwe tweede fase 4

Werd het vak M&O vorig schooljaar bij u op school voor Vwo leerlingen aangeboden in de tweede fase?

Ja	131
Nee	9

Wordt het vak M&O op dit moment bij u op school voor Vwo leerlingen aangeboden in de tweede fase?

Ja	132
Nee	8

Is het vak M&O bij u op school voor Vwo leerlingen in het profiel E&M een profielkeuzevak?

Ja	121
Nee	11

Zijn de Vwo leerlingen in het profiel E&M bij u op school verplicht het vak M&O te volgen?

Ja	10
Nee	122

Kunnen de Vwo leerlingen in het profiel E&M bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	120
Nee	12

Kunnen de Vwo leerlingen in het profiel C&M bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	116
Nee	14
Anders..	2

Anders:

- wiskunde verplicht
- indien mogelijk binnen het roosters, anders buiten de lessen om

Kunnen de Vwo leerlingen in het profiel N&G bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	105
Nee	23
Anders..	4

Anders:

- als het roostertechnisch kan
- Het kan gekozen worden, maar er is geen garantie dat alle lessen gevolgd kunnen worden i.v.m. mogelijke blokkades. Dan wordt er naar een zo goed mogelijke oplossing gezocht.
- indien mogelijk binnen het roosters, anders buiten de lessen om
- alleen buiten het rooster om zonder rooster garantie

Kunnen de Vwo leerlingen in het profiel N&T bij u op school het vak M&O kiezen in het vrije deel?

Ja	104
Nee	24
Anders..	4

Bij ons op school geven wij in 4 Vwo..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd/zelfstandige werkuren)

2	71
2,5	11
3	21
3,5	2
4	0
Anders..	27

Anders:

- 2.2
- we starten pas in vwo 5 met M&O
- 2,25 uur gemiddeld (periodisering)
- 2 uur exclusief keuzewerktijd
- 1 lesuur van 75 minuten
- 1 uur
- 2,75 lesuur (gemiddeld op jaarbasis ofwel in het 2e semester 5,5 uur)
- Het vak M+O wordt niet in klas 4 aangeboden. Het is een schoolbreed keuzevak geweest voor alle leerlingen uit klas 5 en 6. Met ingang van het schooljaar 2008/9 zal het niet meer in klas 5 worden aangeboden. De huidige klas 5 maakt dan het vak af als zesdeklasser. Daarna wordt het vak niet meer aangeboden op onze school.

Bij ons op school geven wij in 5 Vwo..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd/zelfstandige werkuren)

2	33
2,5	10
3	73
3,5	5
4	5
Anders..	6

Anders:

- 2,6
- volgend jaar 3 uur
- 3 uur exclusief keuze werktijd
- De leerlingen van klas 5 en 6 met M+O krijgen hiervoor drie lessen per week van elk 45 minuten. Daarnaast spelen de leerlingen als verplicht schoolexamenonderdeel mee met het managementspel Bizzkidz. De hiervoor benodigde tijd plus de tijd voor huiswerk hangt sterk af van de kwaliteit van de leerling.
- 3/4e jaar, 2 lessen van 75 minuten per week
- 1 lesuur

Bij ons op school geven wij in 6 vwo..... uur M&O (inclusief keuzewerktijd/zelfstandige werkuren)

2	29
2,5	13
3	74
3,5	2
4	8
Anders..	6

Anders:

- 3,75
- periode 1 2 uur en periode 2 en 3 3 uur
- over 2 jaar 3 uur
- 2 uur exclusief keuzewerktijd

Was u op de hoogte van de ontwikkeling dat niet alle domeinen op het centraal examen worden getoetst?

Ja, via de vakvereniging	87
Ja, via SLO	48
Ja, via de Schoolleiding	36
Ja, via uw collega's	16
Ja, via het tweedefase adviespunt	36
Ja, via het tijdschrift voor het economisch onderwijs	70
Ja, via Faktor D	20
Ja, via uw uitgever	59
Nee	2
Anders..	2

Bent u goed geïnformeerd over deze ontwikkeling? (het onderscheid tussen de stof voor het schoolexamen (40%) en het centraal examen (60%) en de mogelijkheden die u als docent heeft)?

Ja, via de vakvereniging	67
Ja, via SLO	40
Ja, via de Schoolleiding	33
Ja, via uw collega's	13
Ja, via het tweedefase adviespunt	27
Ja, via het tijdschrift voor het economisch onderwijs	61
Ja, via Faktor D	14
Ja, via uw uitgever	58
Nee	11
Anders..	2

Bent u op de hoogte van onderwerpen die behoren tot de domeinen die alleen in het schoolexamen worden getoetst?

Ja, via de vakvereniging	56
Ja, via SLO	48
Ja, via de Schoolleiding	20
Ja, via uw collega's	12
Ja, via het tweedefase adviespunt	20
Ja, via het tijdschrift voor het economisch onderwijs	53
Ja, via Faktor D	12
Ja, via uw uitgever	67
Nee	6
Anders..	3

Geeft uw methode aan wanneer de stof behoort tot het schoolexamen en wanneer tot het centraal examen?

Ja	89
Nee	28
Weet ik (nog) niet	23

Maakt u bij het samenstellen van de schoolexamenstof gebruik van materiaal dat u door uw methode krijgt aangereikt?

Ja	106
Nee	16
Weet ik (nog) niet	18

Maakt u bij het samenstellen van de schoolexamenstof gebruik van de SLO Handreiking voor het schoolexamen?

Ja	31
Nee	49
Weet ik (nog) niet	60

Gaat u eigen onderwerpen toevoegen aan de schoolexamenstof?

Ja	40
Nee	33
Weet ik (nog) niet	67

Differentieert u tussen leerlingen/laat u leerlingen gelijktijdig aan verschillende onderwerpen werken die behoren tot de schoolexamenstof?

Ja	21
Nee	99
Weet ik (nog) niet	20

Toetst u in het schoolexamen zowel schoolexamenonderwerpen als centraal examenonderwerpen?

Ja	125
Nee	3
Weet ik (nog) niet	12

Toetst u in het schoolexamen alleen onderwerpen die behoren tot de schoolexamenstof?

Ja	5
Nee	122
Weet ik (nog) niet	13

Is uit uw PTA op te maken wanneer u onderwerpen toetst die behoren tot de schoolexamenstof dan wel de stof voor het centraal examen?

Ja	35
Nee	88
Weet ik (nog) niet	17

Bent u over het algemeen tevreden met de inhoudelijke keuzes die zijn gemaakt inzake het onderscheid tussen de schoolexamenstof (40%) en de centraal examenstof (60%)?

Ja	61
Nee, want..	27
Weet ik (nog) niet	52

Want:

- Onderdeel marketing vinden leerlingen erg leuk. Commerciële economie is veruit belangrijkste in hun latere leven, ook als je ondernemer wilt worden. Commerciële economie is overigens meer dan marketing. Ik denk dan aan het examen NIMA A. Ook interne organisatie is een onderdeel dat lln interesseert. Bovendien kunnen de zwakke rekenaars met dit onderdeel hun cijfer ophalen. Jammer dat juist deze onderdelen verdwijnen. Terwijl efficiencyresultaat op directe loonkosten wel in het CE zit.
- geen tijd+keuzen nog niet uitgekristaliseerd
- daar heb ik geen tijd voor
- de stof die hoort bij de 40 % beslaat in mijn ogen slechts zo'n 25 % van de totale studielast
- Ik heb er geen tijd meer voor. Lesvoorbereiding, actuale zaken bespreken, proefwerken maken, schoolexamens maken, corrigeren, bespreken, leerlingenadministraties verzorgen en voortdurend doorgeven aan de locatieleiding, mijn vak wat bijhouden en mij, tenslotte, staande trachtte te houden kost alle nog aanwezige energie.
- Het vak M&O is een integraal vak. Elk nieuw onderwerp grijpt terug op de kennis die is opgedaan in eerder behandelde stof. Het een samenhangend geheel. Kun je mijns inziens niet loskoppelen in SE en CE onderdelen.
- Ik vind dat het Examen 80-90% moet toetsen. De examens (zeker Havo) zijn de laatste jaren van een laag niveau en de verschillen tussen SE en CE cijfers die ik bij collega's in de tweede correctie zie zijn zelfs dan nog te groot. Met 40% SE-stof die ook nog eens als erg makkelijk kan worden beschouwd, worden die verschillen alleen maar groter.
- werkdruk
- moet ik nog over nadenken

Bent u van mening dat de "eindtermen" voor het schoolexamen verder moeten worden uitgewerkt dan nu in de SLO Handreiking is gebeurd?

Ja	35
Nee	55
Weet ik (nog) niet	50

Gaat u zelf meer tijd besteden aan onderwerpen die centraal geëxamineerd worden (dan de nu ingeruimde 60% van de studielasturen)?

Ja	35
Nee	51
Weet ik (nog) niet	54

Legt uw schoolleiding een bepaalde druk op u om meer tijd te besteden aan de centraal examenonderwerpen, om zodoende hogere examenresultaten te boeken?

Ja	7
Nee	123
Weet ik (nog) niet	10

Besteedt u aandacht aan het onderwerp ondernemerschap op het havo?

Ja, via mijn methode	77
Ja, via eigen ontwikkeld lesmateriaal	23
Ja, via SLO materiaal	0
Ja, via web-based simulatiespellen (zoals BizzKidz)	39
Ja, via in het profielwerkstuk voor sommige leerlingen	62
Nee	17
Anders..	21

Anders:

- Ik gebruik geen methode; eigen materiaal
- Samenwerking gestart met lokaal bedrijfsleven. Resultaat is www.daspasondernemen.nl
- Via praktische opdrachten
- Gastles KvK
- leerlingen doen meerdere interviews met ondernemers en maken daar een verslag van, bezoeken aan ondernemers worden gestimuleerd. Via praktische opdrachten ontwikkelen leerlingen een product die ze vervolgens in de markt moeten zetten, sponsors zoeken, marketingplan en financiële verslaglegging
- door veel in te gaan op actualiteit
- momenteel bezig om soort businessschool te introduceren voor havo-leerlingen
- mini-ondernemingen i.s.m. FONTYS-hogeschool Venlo
- Profielwerkstuk is nog niet mogelijk bij leerlingen die geen E&M profiel hebben. Wel praktische opdracht. Daarin moeten de leerlingen een serieus ondernemingsplan schrijven voor een nog fictieve maar mogelijke onderneming. Overigens besteed ik aandacht aan ondernemerschap in samenhang met het thema innovatie. Dat is aan NT en NG leerlingen meer besteed dan aan EM leerlingen. Het zou diep droevig zijn als M&O zou verworden tot een E&M aangelegenheid.

Besteedt u aandacht aan het onderwerp ondernemerschap op het vwo?

Ja, via mijn methode	76
Ja, via eigen ontwikkeld lesmateriaal	31
Ja, via SLO materiaal	0
Ja, via web-based simulatiespellen (zoals BizzKidz)	44
Ja, via in het profielwerkstuk voor sommige leerlingen	58
Nee	15
Anders..	24

Anders:

- schrijven ondernemingsplan
- Samenwerking gestart met lokaal bedrijfsleven. Resultaat is www.daspasondernemen.nl
- praktische opdrachten
- Gastlezen ABN/Amro
- Via het project Ondernemen Iets Voor Mij van de HRO.
- bordspel met invuloefeningen
- Leerlingen doen meerdere interviews met verschillende ondernemersvormen. MBV praktische opdrachten leren ze een eigen bedrijfje op te zetten ontwikkelen een product, proberen dat in de markt te zetten zoeken sponsors, maken een marketingplan, zorgen voor (financiële) verslaglegging.
- aandacht voor actualiteit
- Elk groepje leerlingen kiest een hoofdstuk uit het boek, bezoekt een bedrijf en regelt een workshop/lezing(school of bedrijf) over de verschillen tussen lesstof en realiteit. ERG leuk en leerzaam!
- een praktische opdracht waarbij een eigen bedrijf moet worden opgericht.

Bent u tevreden met het huidige aanbod van materiaal/competities etc. om ondernemerschap te stimuleren bij havo en vwo leerlingen in de bovenbouw?

Ja	47
Nee	52
Geen mening	41

Bent u in het algemeen van mening dat leerlingen in de bovenbouw havo en vwo meer aandacht zouden moeten besteden aan ondernemerschap?

Ja	78
Nee	32
Geen mening	30

Werkt uw school samen met partners uit het bedrijfsleven om het onderwijs vorm te geven?

Ja, de volgende..	12
Nee	120
Weet ik (nog) niet	8

Antwoord:

- N-profielen met Shell
- Bedrijfsleven uit de gemeente Noordoostpolder. Zie www.daspasondernemen.nl
- Rabobank
- Bij exacte vakken
- Eris een project opgezet om leerlingen te laten kennismaken met ondernemingen op het bedrijventerrein in de buurt
- stage havo-4 algemeen * presentaties ondernemers uit regio * JETNET-project met AkzoNobel
- SBO (accountancy)
- Corus, voor NT-profiel
- Accountantskantoor, Adviesburo Startende ondernemers
- interpolis

Werkt u voor het vak M&O samen met partners uit het bedrijfsleven om het onderwijs vorm te geven?

Ja, de volgende..	13
Nee	116
Weet ik (nog) niet	11

Antwoord::

- Bedrijfsleven uit de gemeente Noordoostpolder. Zie www.daspasondernemen.nl
- makelaars, organisatie adviseur
- Rabobank
- accountantskantoren
- KvK ABN/Amrobank
- bedrijfsbezoek bv Kamphorst & zonen bv te Amersfoort
- De leerlingen regelen lezingen en workshops
- accountant gastlessen
- Accountantskantoor, Adviesburo Startende ondernemers
- interpolis

Bent u van mening dat de naamgeving van het vak M&O niet de lading of inhoud van het vak dekt?

Ja	99
Nee	30
Geen mening	11

Bent u van mening dat leerlingen op basis van verkeerde verwachtingen het vak M&O hebben gekozen?

Ja	57
Nee	69
Geen mening	14

Bent u van mening dat leerlingen op basis van deze verkeerde verwachtingen met minder toewijding en enthousiasme aan het vak M&O werken?

Ja	39
Nee	73
Geen mening	28

Is het uw ervaring dat leerlingen het vak M&O hierdoor, indien mogelijk natuurlijk, weer sneller laten "vallen"?

Ja	44
Nee	70
Geen mening	26

Bent u van mening dat een andere naamgeving de lading of inhoud van het vak beter zou dekken?

Ja, nl..	88
Nee	32
Geen mening	20

Toelichting:

- Bedrijfseconomie Liever zou ik de inhoud veranderen van het vak.
- de term management zou moeten komen te vervallen; voor mij zou iets met "bedrijfseconomie" beter op zijn plaats zijn.
- Bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- Bedrijfskunde
- bedrijfseconomie
- bedrijfskunde
- Bedrijfseconomie en In ieder geval de bedrijfseconomische lading benadrukken
- bedrijfseconomie
- bedrijfs- en commerciële economie van de (non)profitsector
- Bedrijfseconomie is een goede en duidelijke omschrijving
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- Handelswetenschappen of bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie

- Bedrijfseconomie
- bedrijfskunde of iets dergelijks
- bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie oid
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- (orientatie?grondbeginselen) bedrijfseconomie
- Er zou iets terug moeten komen van de financiële kant van het vak, bijvoorbeeld Verslaggeving.
- bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie
- gewoon "Bedrijfseconomie"
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- Bedrijfskunde
- Bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie of bedrijfskunde, in ieder geval een naam die beter aansluit bij vervolgstudies
- iets als bedrijfseconomie, bedrijfsorganisatie en -economie.
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- Financiële, bedrijfskundige organisatie
- bedrijfseconomie
- Handelswetenschappen ?!
- bedrijfs/commerciële economie
- bedrijfseconomie (misschien)
- Het vak M&O is een onderdeel van de micro-economie(dat is ook geen goede naam voor M&O), maar bedrijfseconomie geeft wel duidelijk aan waar dit onderdeel van de economie zich hoofdzakelijk mee bezighoudt. (De oude naam "Economie 2" uit het voor Tweede Fase-tijdperk was ook al zo'n onzinnige naam).
- Inleiding in bedrijfskunde
- Bedrijfseconomie
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- in de richting van: bedrijfskunde
- Bedrijfsmanagement, omdat het vakinhoudelijk voornamelijk een combinatie is van bedrijfseconomie en management.
- Bedrijfseconomie(eventueel bedrijfskunde) immers voornamelijk de deelgebieden uit de bedrijfseconomie worden behandeld
- bedrijfseconomie (zoals vroeger)
- Bedrijfseconomie Bedrijfskunde
- Bedrijfswetenschappen of zoiets
- Bedrijfseconomie, maar dat mocht niet van de toenmalige staatssecretaris Ginjaar-Maas
- Bijvoorbeeld iets waaruit duidelijk blijkt dat het een bedrijfseconomisch vak is.
- bedrijfseconomie of bedrijfseconomische verkenningen
- Bedrijfseconomie/business economics
- Wij hebben het nu afgeschaft oa vanwege het grote accent op boekhouden, dus die kant zou het meer op moeten gaan.

- Organisatie en advies? management komt nu te prominent in de naam voor.
- Bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie, Recht en Marketing
- Gewoon: Bedrijfseconomie
- Het vak economie voortaan Algemene Economie noemen. Het vak M+O voortaan bedrijfseconomie noemen. Hierin weer opnemen de meest basale boekhoudoperaties. Balans - grootboek - journaalposten - kolommenbalans.
- bedrijfseconomie of bedrijfskunde
- Bedrijfseconomie
- inleiding bedrijfseconomie
- Goede toelichting bij de voorlichting zorgt er voor dat de grootste problemen worden opgelost.
- bedrijfseconomie
- een titel waar ook iets van het bedrijfseconomische onderdeel in terug klinkt
- bedrijfseconomie
- Bedrijfseconomie
- De naam van het vak is prima, alleen is de inhoud éézijdig, een slap aftreksel van het vroegere economie 2. Ik heb enkele jaren geleden een tiental voorstellen gedaan om de inhoud van het vak meer in lijn met het vak bedrijfskunde van het hoger onderwijs te krijgen. Twee van die voorstellen zijn overgenomen en -overigens aardig- uitgewerkt. Niet overgenomen zijn o.a. voorstellen over product- en procesontwikkeling en kwaliteitszorg. Deze onderwerpen zouden M&O nog interessanter maken voor slimme NT en NG leerlingen. Bovendien zouden we daarbij aansluiten bij het beste wat het Japanse VO te bieden heeft.
- Bedrijfskunde
- bedrijfseconomie

Bent u van mening dat het examenprogramma M&O herzien zou moeten worden, zoals bijvoorbeeld het examenprogramma voor economie is herzien?

Ja	56
Nee	63
Geen mening	21

Bijlage 2:

De prodecure en geraadpleegde personen

In september 2007 zijn bijna 600 scholen in Nederland door ons aangeschreven om de web-based enquête uit bijlage 1 in te vullen. Naast dit schrijven heeft de vakvereniging op haar website een oproep geplaatst, heeft de Stichting Ontwikkeling Economie Onderwijs docenten opgeroepen mee te werken aan dit onderzoek en zijn docenten via de kenniscommunity economie benaderd. De enquête was via de website van de SLO goed te "bereiken" en is ruim twee maanden opengesteld. Uiteindelijk hebben 140 docenten/scholen de vragen beantwoord.

Van deze 140 docenten hebben 25 docenten aangegeven mee te willen werken aan het diepte-interview. Wij hebben deze groep zeven extra vragen per e-mail voorgelegd en 11 docenten hebben deze vragen beantwoord. In bijlage drie zijn de vragen en antwoorden terug te lezen.

Op een gegeven moment rees de vraag of wel alle scholen rekening hebben gehouden met de nieuwe verdeling van de studielasturen. Om hierover duidelijkheid te krijgen, zijn alle docenten die de enquête hebben ingevuld, nogmaals benaderd en hebben iedereen deze vraag voorgelegd. Op onze vraag heeft iets minder dan 25% gereageerd zonder opmerkelijke resultaten overigens.

Aan de heren Stoffels (LWEO) en Mulder (NijghVersluys), de twee grootste uitgevers van methodes voor het vak M&O, hebben wij de enquêteresultaten voorgelegd en zij hebben hierop per e-mail gereageerd. De strekking van hun antwoord was dat het nu nog te vroeg is om al te rigoureuze stappen te nemen en over een aantal jaar nogmaals een soortgelijk onderzoek te doen.

Met mevrouw Hommel (voorzitter van de vaksectie M&O) is gedurende het gehele traject contact geweest over de verschillende zaken betreffende dit vakdossier.

Met de voorzitter van de CEVO, de heer Straver, is telefonisch contact geweest. Evenals met een docent van de HES.

Bijlage 3:

Diepte-interview met 11 docenten naar de plaats van het vak M&O in de Tweede Fase

1) *Welke methode gebruikt u?*

- M&O in balans (3 scholen)
- Activa (2 scholen)
- Lesbrieven Stoffels (5 scholen).
- Percent (1 school)

2) *Welke (eigen) onderwerpen gaat u toevoegen aan de stof voor het schoolexamen? Op basis van welk materiaal doet u dit?*

MVO, zelfontwikkeld project koersontwikkeling Arbeid – profielproject
EU – profielproject

Ondernemingsplan maken als een grote PO

Boekhoudmodule, ICT-module via PO

Ik doe een module Excel met aflossingstabellen en grafieken en ik streef ernaar om in 2009 mee te doen aan het boekhoudexamen. Dit examen wordt afgenomen door de Associatie en speciaal voor het VO ontworpen aldus het tijdschrift van de Vecon.

Ik ben voornemens de leerlingen een praktische opdracht te laten uitvoeren over zgn microkredieten. Hierbij dienen ze een project uit te zoeken en op jacht te gaan naar sponsors. Daarnaast wil ik in vwo 5 starten met een cursus elementair boekhouden maar dat gaat pas starten met ingang van 1 augustus 2008

Is nog niet bekend. Wellicht dat de uitgever Nijghversluys extra stof gaat aanbieden
Misschien beginselen boekhouden

Geen. Hooguit komt er via een praktische opdracht een lichte verbreding van de stof. Afhankelijk van verschillende omstandigheden komt er misschien wat extra ict-vaardigheden aan de orde.

Geen

Vereniging en stichting uitbreiden en bij ruimte meer aan boekhouden

Ik ga onderzoeken of het mogelijk is de basis van boekhouden met de leerlingen door te nemen

- 3) *Bent u van mening dat andere onderwerpen tot de centrale examenstof moet gaan behoren? Zo, ja, welke onderwerpen moeten dat volgens u zijn (dat kunnen geheel nieuwe onderwerpen zijn maar ook onderwerpen uit de schoolexamenstof)?*

Ik vind het jammer dat Marketing niet meer in het CE zit. Leerlingen kunnen hier goed op scoren en vinden het leuk. Ook heel geschikt voor de grotere casusopgaven. Verder zou ik een stukje elementair boekhouden wel prettig vinden omdat dit toch een struikelblok is op de Heao's.

Beginnelsen van boekhouden zou ik graag weer terug zien in het programma

Het maakt mij niet uit. Ik doe alles in het SE en wil vooral in het SE leerlingen voorbereiden op het HBO dan wel WO. Het examen doet dat niet.

Elementair Boekhouden

Boekhouden is nog steeds een onderwerp dat niet wordt gemist bij de voorbereiding op de vervolgopleiding

Ik wil het oude handelsrekenen en boekhouden terug maar ja schijnt niet belangrijk genoeg te zijn

m.i. dient boekhouden weer in het programma opgenomen te worden

- 4) *Bent u van mening dat ondernemerschap een meer prominente positie moet innemen binnen het vak? Zo ja, op welke manier kan dit worden vormgegeven?*

Meer aandacht voor een ondernemersplan en de Kamer van Koophandel.

Ondernemersschap in de zin van de persoonlijke eigenschappen die een ondernemer dient te bezitten voor succes niet. Wel is het van belang dat wordt kennisgemaakt met de diverse onderdelen die bij het runnen van een bedrijf nodig zijn.

Ik vind dat binnen het vak M&O aandacht besteed wordt aan ondernemersschap. Je kunt geen bedrijfseconomie doen zonder de ondernemer centraal te stellen. Meer aandacht zou er kunnen komen door bijvoorbeeld tijd vrij te maken voor het maken van een ondernemersplan.

In dat geval gaat het niet meer om kennis, maar om vaardigheden die je als ondernemer moet hebben. Bovendien heb je als ondernemer affiniteit met een bepaalde markt/product/dienst die er nu niet is of hooguit geforceerd wordt.

Het is m.i. de taak van het voortgezet onderwijs een basis te bieden waarop iets dergelijks kan worden gebouwd. Dat bouwen gebeurt dan wel in het beroepsonderwijs. Als men gewoon al die zaken die geschrappt zijn weer terug laat keren in het onderwijs ben je al een heel eind, vooral ook het aantal lessen dat je ter beschikking hebt. De rest komt vanzelf.

Na behandeling van theorie wat stage lopen is een mogelijkheid, alleen waar halen we de tijd vandaan?

Ik zie niet direct hoe we met het thans beperkte aantal contacturen de lesstof volledig kunnen behandelen als daar nog tijd voor stages afgaat. Dan moeten er weer andere onderdelen worden geschrappt. Laat het vak een poosje met rust aub

Ondernemerschap is bij niet meer dan dat in de leerboeken staat. Alleen bij de Praktische Opdracht laat ik de leerlingen kennis maken met een bedrijf. Aan de hand van een aantal vragen moeten ze een mening geven over organisatie, financiële kant (balans en resultatenrekening) in een door hen zelf uit te zoeken bedrijf in hun omgeving.

Aandacht voor ondernemerschap: ja. Prominente positie: nee, dan zou het vak niet voldoende algemeen vormend zijn voor alle leerlingen. Manier om er aandacht aan te besteden: in methodes ondernemingsplan aan de orde stellen en een video waarin een beginnende ondernemer een gesprek heeft bij de bank

Ja, Wat komt allemaal kijken bij ondernemersschap: vergunningen, vermogen, boekhouding, opleiding, faillissement enz. Een 60 leerlingen bij ons op school maken een ondernemingsplan als PWS en zijn daar dus 40 of 80 uur mee bezig dit werkt goed

- 5) *Uit de enquête blijkt dat het merendeel van de scholen weinig tot niet samenwerkt met partners uit het bedrijfsleven. Kunt u aangeven waarom u, of uw school, weinig tot niet samenwerkt?*

Weinig tot geen contacten. Af en toe een excursie.

Het kost onbeschrijfelijk veel tijd om zinnige contacten met het bedrijfsleven te leggen, dus contacten die het niveau van een rondleiding door een bedrijf overstijgen.

Er zijn geen bedrijven in de buurt (onze school zit op het platteland); als je een excursie probeert te regelen in de regio ben je nergens welkom (niet de goede doelgroep) bijvoorbeeld bij de veiling (alleen agrarisch onderwijs) of een aardappelverwerkingsfabriek of campina (willen alleen levensmiddelentechnologen). Zelfs de rabobank (wij zijn toch een hele goede klant als school) heeft geen zin om tijd te investeren in school (tijd is geld).

Past niet in de leerstof, past niet in het rooster. Alleen met De Praktische Opdracht komen ze in contact met een bedrijf.

Nog te weinig ontwikkeld / wel veel contact met de hogeschool van alkmaar

In feite vanwege tijdgebrek en omdat de eventuele partners meer geïnteresseerd zijn in ronselarij dan in verbetering van het onderwijs. Bovendien leidt onze school op voor vervolgopleidingen HBO en WO

Ik heb alle tijd nodig om te doen wat ik belangrijk vind voor een goede basis straks in het HBO en WO dan wel een beroeps carrière. We hebben in het verleden wel werkweken gekend (15 jaar lang) m.n. bij vwo-leerlingen omdat toen (ik spreek over de 80-er jaren en helft jaren 90) omdat die nauwelijks arbeidservaring hadden (men werkte toen nog niet zo als nu). Nu werkt vrijwel elke leerling, sterker nog, werken is belangrijker dan school! Dus dit is volstrekt overbodig.

Samenwerken kan in verschillende vormen. Ik laat mijn leerlingen een manager interviewen, ze komen dus wel in bedrijven. Structurele samenwerking kost veel tijd en het is me niet duidelijk wat er op die manier tot stand zou moeten komen. Een bezoek aan een bedrijf kan vaak maar met een beperkt aantal leerlingen, niet eens met een heel leerjaar. Bovendien veroorzaakt het lesuitval.

Bedrijfsleven toont geen belangstelling voor voortgezet onderwijs. Zelf ontbreekt het mij aan tijd en contact om iets te regelen.

Als gastsprekers hebben we wel eens de kvk, en accountantskantoren gehad ook zijn de ll. Weleens naar een acc kantoor geweest. Voor de rest zie ik niet in waar ik de tijd vandaan moet halen dingen te organiseren

6) *Op welke wijze zou u idealiter willen samenwerken met partners uit het bedrijfsleven (ten aanzien van het vak m&o)?*

Excursie of Meeloopdag

Moet zich eerst nog ontwikkelen

Ik zou graag de leerlingen in een projectweek in H4 of VWO5 twee of drie dagen laten meelopen bij de diverse onderdelen van een bedrijf, zoals de financiële adm., de inkoopafdeling, de klantenservice, de receptie/telefoon/office manager, etc. etc. zodat ze een beeld krijgen van wat er bij een bedrijf komt kijken.

Het bedrijfsleven kan bijvoorbeeld door middel van sponsoring beter toegerust onderwijs mogelijk maken.

Hooguit op projectbasis. Ik kan me voorstellen dat een bepaald project dat ik nu doe vervangen wordt door een ander. Daar kan een korte "stage" deel van uitmaken. Dat zou ook kunnen onder de vlag van een PO. Daar zie ik zeker mogelijkheden.

Het leuke voor leerlingen zou zijn als ze de theorie die ze in het schoollokaal voorgeschoteld krijgen terug zien in het bedrijfsleven. Te denke valt aan marketingplannen, financieringsplannen, jaarrekeningen (balans en RR), kostprijberekeningen, loonadministratie, btw etc. Het zien van een productieproces kan beter inzichtelijk maken waarom we kosten op verschillende manieren indelen, waarom verpakking zo belangrijk is etc.

Stages zou ik prima vinden

Gastlessen stages enz zou ik heel mooi vinden, maar ik wordt op de pijnbank gelegd als er een lesuur uitvalt voor II en ik heb de tijd niet om iets te organiseren

Een keer per jaar een ondernemer die vertelt wat ondernemen is, een keer iemand van een bank waarbij iets verteld wordt over het lenen van geld door ondernemingen en de gang van zaken rondom het maken van een ondernemingsplan. Zo'n persoon moet dan wel bereid zijn het verhaal een paar keer te houden bij de verschillende klassen die volgens het lesrooster les hebben.

Leerlingen in "de keuken" laten kijken, stage lopen e.d.

- 7) *Op basis van de uitkomst van de enquête op dit punt kan de conclusie worden getrokken dat het merendeel van de scholen vindt dat de naam van het vak de lading niet dekt. Dit is op zich geen nieuw, opmerkelijk gegeven en het is ook al eerder naar voren gekomen.*

Bent u van mening dat:

- a. de naam van het vak moet veranderen in bv. bedrijfseconomie en verder de boel gelaten voor wat het is (laat bv de nieuwe schoolexamenonderdelen zich eerst maar eens bewijzen)*
- b. de naam van het vak moet veranderen en dat klein onderhoud gewenst is op de volgende punten, nl.....*
- c. de naam van het vak onveranderd moet blijven en dat een grote herziening op zijn plaats is (conform het nieuwe economieprogramma)*
- d. de naam van het vak onveranderd moet blijven maar dat er andere onderwerpen aan de centrale examenstof moeten worden toegevoegd, nl de volgende.....*
- e. anders, nl.....*

d. te denken valt aan maatschappelijke onderwerpen als beloning en MVO. Ook bedrijfskunde zou uitgediept kunnen worden. Zie methode M&O in balans.

De naam van het vak moet veranderen en wel zodanig dat het voor iedereen duidelijk is voor welke studies aan het HBO of WO het handig is dat je het vak hebt gevolgd. De huidige onderdelen van het vak zijn prima, maar helaas is vooral het HAVO examen niet veel meer dan tekstverklarend rekenen en ook voor iemand die geen MO heeft gevolgd eenvoudig voldoende te maken. Het VWO examen voldoet meer aan de verwachtingen. De opgaven met bronnen zijn vaak te eenvoudig; er wordt meer de leesvaardigheid getoetst dan de MO vaardigheden. Meerdere kleine opgaven over meerdere verschillende examens onderdelen geeft de leerlingen ook het gevoel dat ze niet voor niet 2 of 3 jaar een vak hebben gevolgd. Een hele grote herziening is dus mi niet nodig, hoewel de personeelskant en de interne organisatie kant er wel heel erg bekaaid afkomen. Verder zou enige samenhang in de onderdelen in de leerboeken geen kwaad kunnen. Beter een aantal onderdelen goed onder de knie dan snuffjes van vele theezakjes. Op het HBO zijn de leerlingen nog steeds verplicht om de rekeningschema's/nummers te kennen, ondanks dat je tegenwoordig in ieder boekhoudpakket de grootboekrekeningen kan intypen op naam; boekhouden is iets te onderbelicht in het programma.

Lastige vraag, ik ben van mening dat het beter een economische naam kan krijgen bijvoorbeeld bedrijfseconomie of een iets ruimere naam zoals bedrijfskunde.

Bedrijfseconomie zou de naam moeten worden. Naast het boekhoudkundige principe, wat klein onderhoud toepassen.

Geen wijzigingen maar de ruimte die er nu is optimaal gebruiken en goede voorlichting geven in de onderbouw.

Zoals ik in de eerste enquête ook al vermeldde moet de naam bedrijfseconomie gekozen worden

A: grondig mee eens
B: laat het vak met rust
C: alsjeblieft niet
D: zie C

E: herinvoering van boekhouden (er wordt door de associatie van praktijkexamens te Amersfoort gewerkt aan een cursus boekhouden voor middelbaar onderwijs)

Naam veranderen in Bedrijfseconomie, boekhouden en ondernemersschap toevoegen

d. gewoon oude vak weer invoeren!!!!

- a. Ja
- b. Boekhouden en wel groot onderhoud; beoordeling van de jaarverslaggeving; herkomst en besteding van middelen; investeringsbeslissingen etc.
- c. Dat kan. De naam is niet belangrijk wel de inhoud
- d. Neen. Zolang alleen maar belangrijk is dat een bepaald percentage slaagt, maakt het niet uit wat in het CSE wordt getoetst.
- e.

